

Germušková, Marta

K dvom podobám poetiky slovenskej prózy

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 25-37

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81599>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Marta Germušková (Prešov)

K dvom podobám poetiky slovenskej prózy

Abstrakt

Autorka sa v štúdiu zameriava na dve podoby poetiky umeleckej tvorby súčasného slovenského prozaika Edmunda Hlatkého a slovenského prozaika s duchovnou orientáciou Jozefa Tótha. Obidvaja spisovatelia svojším múzickým spôsobom kreujú príbehy o dobe a ľuďoch v nej. Autorka príspevku sa zaoberá aj problematikou pulzácií literatúry po roku 1989 a poukazuje nielen na pozitívne zmeny v spoločnosti a v literatúre, ale aj na negatívne dôsledky, ktoré priniesol vývoj za posledných vyše 20 rokov. Príspevok autorky k reflexii ponovembrového diania vo vedomí literárnych postáv a vybraných próz slovenského spisovateľa E. Hlatkého kvôli autentickému umeleckému hľadisku „odzrkadľuje“ problematickú dobu a človeka v nej. Jeho postavy sa vyznačujú sebareflexívnosťou. Autor zistil, že po roku 1989 je aj on v situácii outsidera, hoci od spoločenských zmien čakal omnoho viac pozitívnych aspektov. Jeho próza je v kontexte slovenskej literatúry jedinečná a vyvoláva v čitateľovi hlbokú reflexiu o podstate a zmysle života.

Kľúčové slová: literatúra, próza, poetika, múzickosť, postmoderná doba, globalizácia, čitateľ, katolícka moderna, deziluzívnosť, autoreferenčnosť, outsider, meditatívnosť, diskurzívny čitateľ, desenzibilizácia, demoralizácia, november 1989, komerčnosť, hodnoty, viera, duchovnosť literatúry

Abstract

The Two Forms of Poetics of Slovak Prose

The author of the study focuses on two forms of artistic creation poetics of contemporary Slovak novelist Edmund Hlatky and Slovak writer with spiritual orientation Joseph Toth. Both writers own individual way of Performing create stories about the time and the people in it. The author of the paper deals with the contribution of pulsations literature after 1989 and indicates not only positive changes in society and literature, but also negative ones, which brought about the development over the past 20 years. The author's contribution to the interpretation of the post-November events in the consciousness of literary figures and of selected prose of Slovak writer E. Hlatky because of extremely authentic artistic point of view "mirrors" problematic time and a man in it. His characters are of self-referential nature as the author found himself after 1989 in the situation of an outsider. By these societal changes he expected lot of positive aspects, though. His prose is, within the context of Slovak literature, unique

and induces in the reader deep reflection and metareflexions about the nature and sense of life.

Key words: literature, prose, poetic literary, postmodern times, globalization, reader, recipient, catholic moderna, outsider, meditativeness, discursive reader, desensitization, demoralization, November 1989, commerciality, values, beliefs, spirituality of literature

Po novembri 1989 došlo k zásadnej zmene vo všetkých oblastiach života našej spoločnosti, literárnu scénu nevynímajúc. Jedinú metódu socialistického realizmu substituovala variabilná škála autorských poetík. Písanie na základe forsírovaných ideologických konštánt vystriedala po novembri 1989 pluralita tém a autorských dielní. Na program dňa prišla aj detabuizácia intímnych i duchovných tém, experimenty najrozličnejšieho druhu a rôznorodej kvality, nehovoriac o nebezpečne sa zvyšujúcom podiele takpovediac „odpadovej“ literatúry (nielen) v slovenskom recepčnom priestore. V hodnotiacej skratke charakterizoval toto obdobie literárny vedec A. Halvoník ako čas, keď „*tu koexistovala široká škála autorov, poetík a žánrov i kvality a keď takú pluralitu slovenská literatúra nikdy predtým nedosiahla (800 aktívne píšucich autorov)*.“¹

Po vyše dvoch decéniách od novembra 1989 mnoho slovenských spisovateľov dozrelo, niektorým medzičasom „vychladla“ invencia, iní sa definitívne alebo na určitý čas vytratil z literárneho „teritória“, ďalší sa netaja dezilúziou, ktorú im priniesol časový odstup, nadhľad a kritické reflektovanie medzitým zažitého a poznaného. Po dvoch decéniách krivoľakého pluralitného vývinu v spoločnosti i literatúre nastalo obdobie prehodnocovania a vytriezvenia z ilúzií. Postupne sa krízovosť sveta i krízovosť v literatúre premietli a naďalej premietajú do postojových metamorfóz ľudí i spisovateľov. Svet a ľudia v ňom medzičasom podľahli kultu konzumizmu, svojím životom a činmi pritakávajú relativizácii hodnôt, dynamizuje sa proces egoizácie vo vnútri rodín i v spoločnosti, vládne kult hmoty a v nebývalej miere sa mafizuje spoločnosť a jej „elity“, a to v globálnom rozmere. Na uvedené javy tzv. slobodného a demokratického sveta reagovali a reagujú aj spisovatelia svojou poetikou.

Súčasný svet, či lepšie povedané telesvet alebo „*tekutá modernita*“², sa vyznačuje chaosom, neurčitou, neistotou, neautenticitou, umelosťou, manipulatívnymi praktikami, vzťahovými kolapsmi a osamievaním človeka uprostred ľudí. Všetky uvedené symptómy postmodernej doby zobrazujú vo svojich dielach aj slovenskí spisovatelia, niektorí z nich ich tvrdo precítili a precíťujú aj vo vlastnom živote a na vlastnej koži.

Jedným zo spisovateľov, ktorý síce debutoval (a mimoriadne zarezonoval) už v prednovembrovom období dvojnoveľou *História vecí* (1988), no jadrová časť jeho

¹ HALVONÍK, A. *Premeny. Slovenská próza na rozhraní storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2004, s. 12.

² BAUMAN, Z. *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 125.

tvorby spadá do konca 90. rokov a do prvého decénia 21. storočia, bol Edmund Hlatký. Práve on ako slovesný umelec zobrazuje symptómy krízy postmodernej doby a človeka v nej veľmi autenticky, pretože maximum z nich vstúpilo do jeho života autopsívne a poznačilo jeho uhol pohľadu na globalizovanú dobu, ľudí a ich morálne deficity.

E. Hlatký je prozaik, ktorý sa v kontexte slovenskej literatúry vyníma idioštylom intelektuálneho typu (vzdelanosť a mimoriadna sčítanosť autora), inakosťou prozatérstva z hľadiska kontextového videnia genézy slovenskej prózy, pričom veľmi zaujímavým konštitutívnym prvkom jeho autorskej poetiky je program otvoreného a obdivuhodne úprimného reflektovania najvnútornejších a najbystrosnejších pocitov človeka s „diagnózou“ outsidera. V motivickom registri jeho próz nájdeme motívy (motív zbožňovania ženy, matky, erotické motívy, motív vzťahovosti, rodiny atď.), ktoré zvyčajne variatívne „recykluje“.

Intelektuálne prózy E. Hlatkého určite prekvapia čitateľa autentickým umením reflexívneho a kontemplatívneho sebaotvorenia autora, pretože sa sám stáva subjektom vlastnej tvorby (sebaprojekcia autora do textu, autoreferenčnosť). Jeho prózy zarezonujú vo vedomí čitateľa najmä schopnosťou spisovateľa odhaliť podstatu vlastnej ľudskej i umeleckej identity.

Jedným zo znakov jeho autorskej dielne je to, že dokáže mimoriadne účinne koeponovať s potenciálnym čitateľom (napr. priame oslovenia čitateľa, anticipované otázky) a „pasovať“ ho za reflexívneho svedka vyjavovania stavov a procesov najintímnejšieho vnútra svojich protagonistov.

E. Hlatký v mnohých rozhovoroch a esejách (napr. *Písanie ako meditácia*) vyjadril názor na vlastné písanie, čím naznačil jeden zo základných atribútov svojej poetiky, a tým je kongruencia vlastného života a písania. Práve vnímanie zmyslu kreatívneho písania ako meditatívneho spôsobu vyrovnávania sa s vlastnými súženiami, bolesťami, ranami, životnými prehami a hlavne s osamelosťou je uholným kameňom jeho špecifického, intelektom syteného prozatérstva, východiskom jeho čiastočného životného optimizmu a občasného nadobúdania pocitu tvorivej harmónie.

Keďže subjektívne meditácie sú súčasťou každodenného ľudského i spisovateľského života E. Hlatkého, považuje ich za neuzavreté, a práve preto jeho ďalšie diela predstavujú textové nadväzovania v podobe metameditácií (napr. poviedka *Tamaria* zo súboru *Sláva a tajomstvo* či poviedka *Milá Tamaria* zo zbierky próz *Iní ľudia*). V danom prípade ide o fenomén intratextovosti, podobne ako sme toho svedkami u prozaika S. Rakúsa a ďalších súčasných prozaikov.

Poľský kultový spisovateľ a esejista W. Gombrowicz tvrdil: „*Nijaký spisovateľ nikdy nepísal o ničom inom len o sebe a obsahu svojho vedomia.*“³ Práve takáto tematická „náplň“ a multivrstevnatosť vedomia a podvedomia Hlatkého protagonistov je metaforou o „letokruhoch“ nažitého, tak v oblasti intímneho, spoločenského, politického, ekonomického, ako aj literárneho života za posledných 20 rokov (od

³ GOMBROWICZ, W. *Proti poézii*. Levoča: Modrý Peter, 1995, s. 63.

historickej zmeny v roku 1989). Konkrétne mená spisovateľov, politikov či iných osobností z rôznych sfér spoločenského života u nás alebo v zahraničí v prózach E. Hlatkého sú toho jednoznačným dôkazom.

Tak ako bol prelom 80. a 90. rokov 20. storočia nabitý „vibráciami“ emócií a absolútnym vzrušením z príchodu slobody, v aktuálnom čase, teda v období vytunelovanej „demokracie“, dosahuje miera zvlčlosti a desenzibilizácie ľudskej spoločnosti svoje hodnotové maximá. Preto nečudo, že E. Hlatký tematizuje vo svojich prózach najmä problém citovej vyprahnutosťi a osamotenosti protagonistov uprostred sveta ako labyrintu medziľudských vzťahov. Medzi repetičné motívy väčšiny jeho poviedok patrí aj motív sebazhnutenia: „*Som si odporný. Sám seba nie som dost dobrým námetom na snívanie.*“⁴ Napriek uvedenému autohodnoteniu sen a fenomén snívania je ďalším konštitutívnym prvkom poetiky prozaických konštruktov E. Hlatkého, čím sa jeho próza dostala do štádia „prestupovania“ reality a ireality (obdobie turbokapitalizmu a psychosociálne dôsledky tohto ekonomického systému a chaotického času).

Hlatkého leitmotív osobnej bolesti a pociťovania trpkosti života či viny a trestu (spisovateľ ako nezamestaný, chudobný, rozvedený a osamotený človek) sa premieta do ďalšieho návratného motívu, a to motívu úvah o potenciálnej samovražde (suicidita), ktorá je výrazom bezmocnosti, ničotnosti a nespokojnosti protagonistov s vlastným životom. Napriek všetkému jeho osamelé postavy túžia po „teple myšlienky“ a pri živote ich drží nádej, že život ich ešte osloví a možno ešte príde ich čas.

Z každej prózy E. Hlatkého sa „vyplavujú“ autorove biografémy či takpovediac jeho „dnové“ životné pocity a trnístou cestou života formované a sformulované myšlienkové i hodnotové postoje. E. Hlatkého možno vnímať ako spisovateľa, ktorý tematizuje ťažké depresívne stavy podobne ako slovenský spisovateľ V. Balla. S týmto fenoménom úzko súvisí aj jedna z podstatných črt poetiky E. Hlatkého prozaika a tou je „umŕtvovanie“ príbehovosti. Redukciu príbehovosti autor vyvažuje sebaanalytickou meditatívnosťou. Preto v centre jeho próz nie je rozprávač v klasickom zmysle slova, ale v danom prípade by som skôr použila pojem meditátor či meditátorka (napr. v poviedke *Ja Eva* zo súboru *Abraka dabraka*, 2008).

E. Hlatký je majstrom „obnažovania“ interiorizačných pochodov vo vedomí svojich protagonistov. Bolesť a tvrdosť vlastného životného príbehu napokon posunuli E. Hlatkého do pozitívnej roly subjektu vlastného umeleckého písania (de facto autopísania), ktoré sa mu stalo zároveň aj terapiou či presnejšie povedané arteterapiou a dôležitým udržiavateľom zmyslu života.

Literárny vedec A. Halvoník vo svojej publikácii *Premeny* uvádza, že E. Hlatký patrí k prozaikom, v diele ktorých možno nájsť „*stopy po lyrizácii a poetizácii, ich myslenie má filozofiu a úctu k forme.*“⁵ Filozofia myslenia E. Hlatkého je napriek všetkému

⁴ HLATKÝ, E. *Sláva a tajomstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 59.

⁵ HALVONÍK, A. *Premeny. Slovenská próza na rozhraní storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2004, s. 13.

negatívne v živote postavená na uvedomovaní si pravých hodnôt (rodina, láska, žena, matka), hoci ako človek tejto rozporuplnej a chaotickej doby permanentne kolíše medzi vierou a skepsou.

Napriek tomu, že E. Hlatký vydal niekoľko nesporne zaujímavých próz, z hľadiska recepcie a čitateľskej rezonancie nepatrí medzi veľmi známych a vyhľadávaných slovenských spisovateľov. Dôvodom je aj fakt, že jeho umelecké texty sú náročné na vnímanie, majú intelektuálnu a reflexívnu hĺbku a treba sa s nimi čitateľsky i interpretačne popasovať. A to nie je pre dnešného bežného (spasívneho) recipienta zaujímavé, pretože jeho prioritou sú iné témy, no hlavne relax, zábava a chorobná závislosť nielen od médií.

Hlatkého meditácie o svete, človeku a spoločnosti, o dobre a zle, o morálke a jej paralýze, o viere i neviere posúvajú protagonistov jeho próz do stavu, ktorý je balansom na pomedzí reality a ireality. Diskurzívny čitateľ môže prostredníctvom Hlatkého próz sledovať procesy ukladania problémových (tenzívnych) zážitkov do vedomia a podvedomia literárnych postáv, môže vnímať psychické dôsledky, ktoré vyvolal ničím nehatený ponežnovevolučný prienik či skôr atak čiernej mágie, ezoterických plagi a sofistických siekt najrozličnejšieho druhu na nič netušiacich ľudí v OST-BLOKU (karmici, liečitelia, diaľkoví doktori atď.) a spôsobil mnohým ľuďom v hlave mátež, traumy, psychické poruchy či pocity ohrozenia, strachu, neistoty, bezmocnosti, frustrácie a nebezpečenstvo manipulácie s ich životmi. Na tieto negatívne a psychiku človeka ohrozujúce fenomény tzv. otvorenej spoločnosti reagoval E. Hlatký veľmi zaujímavým spôsobom v poviedkach *Ničota*, *Tamaria*, *Sú medzi nami iní ľudia* atď. Na margo uvedeného problému A. Halvoník vo svojej publikácii *Premeny* konštatoval: „V Hlatkého najnovších poviedkach nachádzame priam matematické formulácie vzťahov, ktoré sa nedajú zachytiť a pre ktoré literatúra div na sebe nespáchala harakiri. V krátkych a čistých textoch tu pulzujú všetky okultistické energotiene, od ktorých sa autor oslobodil nielen tým, že ich pomenoval, ale že našiel pre ne adekvátne vzťahy: slnko a čierne diery, Boh a démon, kresťanstvo a hinduizmus, hlásky a tajomstvá zrodu, láska a pohrdanie tu pôsobia priam ako živé bytosti, opozitné a súčasne súladné. Rozprávačský subjekt sa tak stal stelesnením harmónie a vizionárskym nástrojom cesty k slobode.“⁶

Mimoriadne obľúbeným prostriedkom či skôr komunikačným žánrom Hlatkého protagonistov, adresovaným pomyselnému príjemcovi, je list. Predpokladá totiž adresáta, prostredníctvom ktorého môže prebiehať virtuálna komunikačná procedúra, ktorá umožňuje jeho autorovi exponovať sa myšlienkovito a hlavne prostredníctvom kreatívneho písania. To bolo a je pre E. Hlatkého zmysluplným vyplňaním času a zaháňaním pocitov osamelosti a outsiderstva. List je v Hlatkého prózach formou i meditatívnym a navyše tvorivým spôsobom vyrovnávania sa človeka so zvlčilou realitou, samotou a nedostatkom medziosobnej komunikácie, ktorá vedie ku kreatívnemu rozjímaniu o bytostných otázkach človeka. Napríklad Edo (evidentne identifikovateľný

⁶ Ibidem, s. 128.

autor) v poviedke *Tamaria* (zo zbierky próz *Sláva a tajomstvo*, 2001) píše list priateľovi, v ktorom sa vyrovnáva s časom kvitnutia čiernej mágie. V tých časoch išlo o sofistikovaný biznis, ktorý z bezmocných a pomoc hľadajúcich ľudí „vyrobil“ frustrantov, fóbistov a hlavne obeť manipulácie so zmeneným obsahom vedomia. Napríklad *Tamaria* bola žena intelektuálka, ktorá vyštudovala ekonómiu a filozofiu. Pracovala v jednej organizácii s cieľom, aby pomáhala mužom v kríze. Paradoxné na tejto etape vývoja našej spoločnosti krátko po novembri 1989 bolo to, že práve intelektuáli doslova naleteli na okultné praktiky a urobili si „z lovu“ na ľudí veľký biznis. V tejto poviedke autor uvažuje aj o príčine odvrátenia sa ľudí od Boha a nachádza ju v klaňaní sa človeka zlatému teľaťu, ktoré však – objektívne vzaté – prebiehalo a prebieha kontinuálne naprieč všetkými obdobiami vo vývoji ľudstva.

E. Hlatký je v kontexte slovenskej literatúry jedným z umeleckých bilančníkov aktuálnych problémov ponovembrového vývoja v našej spoločnosti, a to vďaka širokému motivickému „katalógu“ svojich próz, ktoré prostredníctvom mozaiky detailov zobrazujú totalitu života, jeho temné (mágia), tajomné (tajomstvá života), otázka viery a neviery, mladosti i staroby, tajomnosti smrti) i pozitívne stránky (motívy detstva, mladosti, lásky, ženosveta, matky).

Od novembra 1989 očakával prozaik E. Hlatký mnoho podstatných zmien a hlavne zmien k lepšiemu, no práve tento historický predel ho pripravil o ilúzie, prácu, rodinu a psychickú vyváženosť. Keďže paradox je základným princípom ľudského života, vytriezvenie z ilúzií mu „privialo“ do života témy, ktoré sú sumárom či skôr modalitami citov, pocitov, asociácií, reminiscencií, reflexií a metameditácií outsidera žijúceho v súčasnom desenzibilizovanom a demoralizovanom svete. Napriek tvrdej údelovosti sa E. Hlatký v jednej zo svojich poviedok *Rozhovor na diaľku* (zo zbierky próz *Sláva a tajomstvo*) dopracúva k sebadefinícii: „*Nie, nie som nihilista, nihilista je človek, ktorý neuznáva nijaké hodnoty tohto sveta, kým ja, naopak, teoreticky, lebo v reálnom živote nemám kde prísť s nimi do styku, žijem totiž sám so sebou. Hodnoty sú totiž čosi nadbytočné, akýsi prepych, ktorý nemá v živote miesto. Som umelý kvietok pestovaný v klietke.*“⁷ A práve dištancovaním sa od nihilizmu, svojím filozofovaním o živote a vierou v kreatívne a zmysluplné písanie E. Hlatký zjemňuje depresívny, pesimistický rozmer svojich próz a stimuluje ich rozjímavú, miestami až persiflujúcu dimenziu (poviedka *Modlitba* zo súboru *Iní ľudia*), ktorá miestami prechádza do gnóm, prípadne maxím o živote, viere, láske, slobode, utrpení, ženách a matke.

Slovenský prozaik E. Hlatký sa koncom 20. storočia prihlásil do literatúry tromi zbierkami poviedok, a to *Jesenný opar* (1999), *Iní ľudia* (2000) a *Sláva a tajomstvo* (2001), ale tie už nedosiahli intenzitu čitateľskej rezonancie porovnateľnú s debutom *História vecí*. Napriek nižšej čitateľskej úspešnosti však práve tieto súbory próz veľmi výrazne diagnostikujú stav ľudského vedomia a svedomia po vytriezvení

⁷ HLATKÝ, E. *Sláva a tajomstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 115.

z ponežnorevolučných ilúzií a sú výrazom uvedomovania si dôležitosti skutočných ľudských hodnôt.

Na motivickú „inventúru“ jeho próz som vybrala niekoľko poviedok zo zbierky *Iní ľudia*. Už názvy poviedok z uvedenej zbierky próz poskytujú indicie o vnútorných stavoch protagonistov a ich depresívnych diagnózach. Práve poviedka *Ničota* je jednou z tých, ktoré plasticky vystihujú pocit človeka – outsidera – v deziluzívnej dobe. Incipitová otázka „*Je tu niekto?*“⁸ ohlása leitmotív samoty ako reakciu človeka na krízovosť globalizovanej doby a desenzibilizáciu ľudí v nej. To, čo predkladá prozaik E. Hlatký čitateľovi, možno označiť za meditatívnu spoveď protagonistu. Objavuje sa v nej spisovateľov pocit sklamaní z osobného i spoločenského života (rozvod, absencia „vyššej idey“, konfrontácia minulosti a prítomnosti, dištancia od spoločnosti a naopak, pocit sebazhustení či opustenosti Bohom atď.). Všetky naznačené symptómy a tenzie doby i jej „zrkadlenia“ v podobe vnútorných „jaziev“ človeka sú jasným dôkazom toho, aké očakávania spájali ľudia so zmenami po roku 1989 a prečo sa tieto očakávania nenaplnili. Orientácia protagonistu na seba samého v poviedke *Ničota* je výrazom autoreferenčne modelovanej prózy, pretože outsider odlúčený od sveta nemá šancu stať sa súčasťou rozvetveného príbehu. Tlmenie dejovosti je v Hlatkého prózach dominantnou autorskou intenciou najmä preto, aby vynikla intencia autora meditovať a „vrátať sa“ vo vlastnom vnútri. V súvislosti s tým literárny vedec A. Halvoník konštatuje: „*Naša próza dlhoveko predimenzovaná lyrizáciou, psychologizáciou či intelektualizáciou chronicky trpí na nízku čitateľnosť. Aj trhové podmienky, s ktorými sa naša literatúra, ako napokon každá literatúra, obzvlášť ťažko vyrovnáva, majú iste svoj podiel na tom, že próza zostručnela, zvecnela a vyčistila sa. Autori ťažkých depresí (Hlatký, Balla) už nevystavujú na obdiv ani príbeh, ani intelekt, ale sú jednoducho príbehom i intelektom.*“⁹

Depresívnosť ako psychiatrická diagnóza protagonistu je v poviedke *Ničota* jedným z prejavov ľudskej zmenotvornosti v plynúcom čase. Protagonista sa usiluje definovať zdroj svojej depresívnosti a nachádza ho v „*existenčnej prázdnote*“¹⁰. Napriek všetkému jeho vnímanie života však nie je nihilistické, čo potvrdzuje aj repetičné udržiavanie sa protagonistu v očakávaní a nádeji: „*Do mojej samoty musí nevyhnutne prísť nejaký Big Beng, to je súčasť Božej ochrany. Príde človek alebo list, alebo nápad, ktorý ma bude držať tak dlho, až kým ho nepoložím na papier.*“¹¹

E. Hlatký „demonštruje“ autoreferenčnosť svojich próz prostredníctvom návratného motívu vlastného tvorivého písania ako kreovania umeleckej „hmoty“ z nažitej skúsenosti a hlavne z vnútornej bolesti a životného utrpenia. Autoreferenčnosť prozaika je spojená najmä s túžbami a snami o tom, že raz vytvorí príbeh alebo vyprorokuje

⁸ HLATKÝ, E. *Iní ľudia*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000, s. 59.

⁹ HALVONÍK, A. *Premeny. Slovenská próza na rozhraní storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2004, s. 67.

¹⁰ HLATKÝ, E. *Iní ľudia*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000, s. 60.

¹¹ *Ibidem*, s. 60.

slová, ktoré „očaria svet“.¹² Autoreferenčnosť dáva jeho próze pečať autenticity, čo je mimoriadne dôležité pre vnímavého, analyzujúceho a meditatívneho recipienta.

E. Hlatký dáva v niektorých svojich prózach čitateľovi najavo, že je sčítaným a poučeným autorom. Svoju čitateľskú disponovanosť dáva autor najavo aj v poviedke *Ničota*, a to hlavne prostredníctvom alúzií na spisovateľov a ich diela, s ktorými sa buď stotožňuje (Wolf), alebo im oponuje (Farkašová). Výnimočne silné ingerencie na Hlatkého ako človeka a tvorcu umeleckej literatúry má aj tvorba ruského realistického spisovateľa F. M. Dostojevského. Jeho myšlienky a názory sa ohlášajú v podobe alúzií v mnohých Hlatkého prózach. Tento vplyv je pochopiteľný hlavne v spojitosti s tým, že F. M. Dostojevskij bol majstrom „v otváraní siení“ vnútorného sveta svojich postáv, ich pocitov a zložitých psychických pochodov, čo u ruského realistu ocenil aj svetoznámy psychoanalytik S. Freud. Čítanie Dostojevského románov mimoriadne inšpirovalo tohto slávneho psychoanalytika, dôkazom čoho bolo napísanie niekoľkých štúdií, v ktorých sa venoval psychoanalýze Dostojevského postáv. Z čítania a psychoanalýzy románových postáv F. M. Dostojevského vyvodil S. Freud mnohé závery aj pre svoj odbor a dokonca konštatoval, že F. M. Dostojevskij urobil (hoci bez vedomej intencie) pre psychoanalýzu viac než mnohí odborníci v danej oblasti. Tu sa evidentne preukázalo prepojenie umenia a psychoanalýzy.

Na základe čítania a interpretácie próz E. Hlatkého možno konštatovať, že najväčšou posilou preňho ako človeka a spisovateľa bola jeho matka, ktorá mu dávala príklady na to, ako si má posilňovať vieru v život. Jedným z jej účinných príkladov bol aj ten, že za vzor obrovskej životaschopnosti považovala mrzákov. Protagonista v poviedke *Ničota* sa priznáva, že intenzita jeho viery v Boha je slabá a často ho prepadáva skepsa. Motív viery (nielen v Boha) a tvorby patria medzi leitmotívy poviedok E. Hlatkého, popri motívoch nudy, samoty a ľudskej nahoty. Vysoká miera frekvencie uvedených motívov naznačuje motivické „zacyklenie“ umelca, čo súvisí s jeho neschopnosťou preklenúť isté záležitosti vo svojom osobnom živote.

Resumujúc poznatky a interpretačné závery o tvorbe E. Hlatkého možno uviesť, že tento spisovateľ obohatil slovenskú literatúru o múzickú prózu s dimenziou hlbavosti, špecifického obnažovania ľudskeho vedomia, podvedomia a zranenej (outsiderskej) ľudskej duše. Jeho autentická poetika, osobitý umelecký štýl a hlavne jedinečnosť vnímania problémov človeka v súčasnej chaotickej dobe predstavuje pre súčasného diskurzívneho čitateľa a interpreta určite mimoriadne zaujímavú lektúru a výzvu na výraznú sebareflexiu vlastného života.

Meno druhého spisovateľa a diametrálne odlišná podoba poetiky tvorby – v porovnaní s prozaikom E. Hlatkým – sa spája s forsírovaním duchovnej dimenzie v jeho múzickej činnosti. Ide o prozaika, básnika a kňaza Jozefa Tótha a v spojitosti s naznačeným atribútom a typom tvorby možno hovoriť o aplikácii teopoetiky, pretože Boh sa stal pre túto výnimočnú ľudskú osobnosť stredom a absolútnym základom jeho

¹² Ibidem, s. 61.

tvorivej činnosti. Meno Jozef Tóth sa objavovalo v slovenskom literárnom povedomí už v prvej polovici 20. storočia, no bývalý režim postupne utlmoval a periferizoval aktivity predstaviteľov slovenskej duchovne orientovanej spisby a napokon ich úplne ostrakizoval.

Jozef Tóth patrí k tým reprezentantom slovenskej literatúry, ktorí na kvalitatívne vysokej úrovni naplňajú parametre modernej meditatívno-reflexívnej spirituálnej tvorby. Dôkazom toho je aj vydanie jeho súborného *Diela zv. 2. Próza* (2010), a to zásluhou významného slovenského básnika Teodora Križku.

V spojitosti s týmto typom lektúry si treba položiť otázku, či súčasný človek a čitateľ, nachádzajúci sa v „osídloch“ konzumizmu, hmotárstva a v ošiali masmediality, potrebuje aj tvorbu s duchovnou orientáciou. Myslím si, že dnes ju určite potrebuje oveľa viac než kedykoľvek predtým, pretože virtuálny svet nemá hranice a postmoderný človek ľahko získava vedomie, že ani on nepotrebuje nijaké medze, čo sa týka slobody, morálky a ostatných fenoménov, ktoré tvoria základy zdravého ľudského sveta.

Neoliberalizmus vstupujúci po špičkách do „domovov“ globalizovaného sveta „rozpušťa“ tradičné hodnoty v „kyseline“ demoralizácie, a to hlavne vďaka patologickým komerčným médiám. Je tu reč o ZLE v celosvetovom rozmere, pretože ono nepozná hranice, šíri sa závratnou rýchlosťou a bleskurýchlo metastázuje.

Jozef Tóth ako človek, kňaz, intelektuál a hlbokomyseľný spisovateľ si veľmi dobre uvedomuje, akým obrovským ohrozeniam je vystavený súčasný človek v technologicky modelovanej, čoraz chaotickejšej a sebadeštruktívnej civilizácii. Preto sa svoje obavy o osud človeka a ľudstva usiloval vypovedať ako prozaik vo svojej mimoriadne zaujímavej a meditatívne komponovanej próze *Človek Jób hovorí s diablom*, ktorá je názvovo čiastočnou alúziou na dielo nemeckého jezuitu a spisovateľa Petra Lipperta. Dedikácia prózy práve tejto významnej osobnosti je odôvodnená tým, že Tóthova próza predstavuje protipól diela Petra Lipperta s názvom *Človek Jób hovorí s Bohom*. Už názov Tóthovej prózy avizuje tému rozkladnej sily ZLA a jeho „košatenia“ v ľudskom svete. Na prehovor s diablom si J. Tóth nevybral starozákonnú postavu Jóba náhodou. Jób ako biblická postava je nielen symbolom nesmierneho utrpenia, ale aj symbolom vysokých etických kvalít (trpezlivosti, pokory, bohabojnosti a spravodlivosti). Boh síce dovolil Satanovi, aby Jóba pokúšal a pripravil ho o všetko, čo mal, teda o rodinu i majetok a navyše bol vystavený aj nesmiernemu fyzickému utrpeniu, no napriek tomu Jób zostal verný Bohu a ON ho mnohonásobne odmenil za všetky súženia. Jób sa stal objektom testovania vernosti Bohu a v tejto skúške nielen obstál, ale aj znásobil potenciál svojej viery. Jób ako synonymum ťažko skúšaného človeka v akejkolvek dobe hovorí v próze J. Tótha s diablom, aby ho usvedčoval zo zámerného škodcovstva, pretože kým človek hľadá zmysluplnosť svojho pozemského bytia, diabol pôsobí ako blokátor a deštruktor tohto primárneho ľudského úsilia. V Tóthovej próze je citeľná prítomnosť takpovediac dvoch Jóbov; východiskom je síce starozákonný Jób, ale jeho druhá vrstva je aktualizácia, ako sa to dá receptne „odčítať“ v kapitolách *Jób o Jóbovi* a *A ešte o Jóbovi*, kde možno zaevidovať autobiografické podložie prózy J. Tótha,

ktorý bol vo svojom živote tiež veľmi ťažko, ale zároveň aj víťazne skúšaný. Dá sa preto hovoriť nielen o teologických polohách tejto meditatívno-reflexívnej prózy, ale aj o sebareferenčnej dimenzii prozaického textu. Jób je tu rezonérom analytických postrehov i myšlienkových syntéz J. Tótha.

Prozaik J. Tóth sa prostredníctvom postavy Jóba usiloval realizovať analýzu diabla a ukázať patologické rozmery jeho činnosti nasmerovanej proti Bohu i človeku. Sila Tóthovej prózy tkvie v hĺbke analýzy démona, je to umelecky koncipovaná „štúdia“ o sile Zla, jeho koreňoch a etických dôsledkoch, čo je v súčasnej dobe globalizácie mimoriadne aktuálne.

Jób sa „ponára“ do mysterióznej trinástej komnaty diabla, aby načrtol nielen kontúry zla, ale i takpovediac jeho „konkrétosti“. Príkladom tejto „konkrétosti“ je motívicky, kompozične a jazykovo-štylisticky bravúrne kreovaný baladický minipríbeh o manželskej nevere v kapitolke *Prečo stále prichádzaš? Z nostalgie k Bohu?*, kde prozaik pracuje s motívmi čistého srdca, čistých rúk, čistej a špinavej postele, pričom samovraždu (pod kolesami vlaku) spácha – paradoxne – podvedený muž, eticky a zodpovedne žijúci otec, obetujúci sa pre rodinu. Na minimálnej textovej ploche dokázal spisovateľ vymodelovať (z hľadiska myšlienkového i kompozičného) maximálne účinný dramatický sujet deštrukcie lásky a rodiny, a to aj vďaka funkčným umeleckým prostriedkom z arzenálu svojho básnického umenia. Synkréziu prozatárskeho i básnického umenia možno považovať za mimoriadne účinný múzický postup spisovateľa J. Tótha. Ukazuje sa, že lyrický naturel je uňho kľúčový a má zásadný vplyv aj na poetiku jeho prozaickej tvorby s duchovnou intenciou. Evidentné je to najmä pri morfológii textu. J. Tóth totiž tvaruje svoje prozaické texty na niektorých miestach do podoby básní, teda jednotlivé vety prózy sa z hľadiska formy stávajú osobitnými veršami. Tento jav v jeho duchovne ladenej próze možno nazvať sémantizáciou formy. Prozaik veľmi často využíva aj vytýčené či osamostatnené vetné členy, aby akcentoval sémantiku kľúčových slov či motívov próz. J. Tóth funkčne využíva inštrumentárium modernej prózy. Sú mu cudzie rozvláčne opisy a didaktizujúce pasáže. Jeho štýl je lapidárny, ale z umeleckého hľadiska mimoriadne účinný, pretože stimuluje hlbokú reflexivitu a intenzívnu zážitkovosť čitateľa.

Osobitne sa treba pristaviť pri paradoxe ako najúčinnjšom umeleckom prostriedku v duchovne orientovanej literatúre, pretože najviac súzvučí s princípom Boha ako večnej Lásky. Aplikácia paradoxov má absolútne odôvodnenie práve v tom, že Božie cesty a zákony sú diametrálne odlišné od ľudských zákonov (Božie milosrdenstvo verzus kruté ľudské tresty). Za zvlášť zaujímavé možno považovať fakt, že prozaik prostredníctvom Jóbovej postavy jasne pomenúva pozície diabla vo vzťahu k Bohu a človeku. Objavujú sa tu zaujímavé paradoxy – napr. diabol ako hľadač Boha a vyhľadávač jeho blízkosti, teda de facto je Jeho koexistenčník, diabol ako tieň Boha či najímateľ robotníkov na pošliapavanie Boha, dokonca ho autor označuje za Božieho sluhu, no aj za parazita, ktorý sa priživuje na Božej добрote, pričom však práve vďaka diablovi a zlyhaniam človeka môže Boh ukázať veľkosť svojej uzdravujúcej sily a lásky. Satana označuje

Jób za nesmierného zraňovateľa človeka, no – paradoxne – priznáva i to, že viac trpia tí, ktorých navštevuje Boh.

Hlavným komunikačným prostriedkom v tejto próze je monológ, aby mal Jób šancu neprerušovane vypovedať o Satanovi. Jób ho charakterizuje ako vládcu noci a kráľa Temnoty. J. Tóth pracuje ako umelec slova s rôznorodými umeleckými prostriedkami, predovšetkým s biblickou symbolikou a metaforikou, princípom farebnosti, s kontrastmi a paradoxmi, pretože najlepšie vystihujú kontraincie Boha a diabla. J. Tóth na celej ploche svojej prózy pracuje s dualitou noci a dňa, temna a svetla či slnka, pretože sú esteticky účinným vyjadrením kontrastných síl – Dobra a Zla, Boha a diabla.

J. Tóth vo svojom živote veľa trpel, bol prenasledovaný komunistickým režimom. Preto mohol napísať práve takúto prózu a vložiť svoju životnú empiriu do generalizujúcich vyjadrení Jóba na adresu Satana. Monológ Jóba je výrazom hlbokej viery človeka, ktorý bol vystavený perzekúciám, ale napriek tomu nielenže si zachoval vieru, ale utrpenie v ňom vyvolalo aj jej gradáciu.

Koncepcia literárnej postavy Jóba je založená na funkčnom striedaní rôznych polôh: Jób je tu zobrazený ako reflexívce, detailista, svedok i usvedčovateľ diabla, ako duálny komparatista (porovnáva Boha a diabla), komentátor či konštatér: „*Ako ti je dobre v blízkosti Božej, SATAN!*“¹³; „*Ja vravím, že si Božím sluhom.*“¹⁴, miestami je poučovateľom diabla o tom, kto je Boh a kto je človek; Jób je i hodnotiteľom skutkov diabla, jeho vyzývateľom do dialógu, ale aj identifikátorom jeho chýb a tvorcom závažných a zvedavých otázok (Jób ako otázkotvorca – Trpíš alebo netrpíš, satan? Čo asi robíš napoludnie, satan?), ktoré sú podnetné i pre súčasného kontemplatívneho čitateľa.

Človek často vníma diabla ako silného a hrozného, preto si ho vizualizuje podobne ako v tejto próze Jób (s veľkou bradou, s čiernym klobúkom na hlave, s kamennou tvárou a očami ticha a so strašným a bezobsažným smiechom), ale napokon on prichádza na to, že diabol nemá svoju tvár a vymysleli si ju len maliari a ľudia v sne (podobne ani Boh nemá tvár).

Čo sa týka jazykovo-štylistických parametrov textu, treba jednoznačne oceniť moderný štýl prozaika J. Tótha, do ktorého zakomponoval umelecké prostriedky symptomatické nielen pre prózu, ale v spojitosti s duchovným rozmerom textu použil aj adekvátny arzenál umeleckých prostriedkov poézie (metaforizácia, personifikácia, anaforické začiatky viet, osamostatnený vetný člen, otázkové refrény či otázkové rámce). J. Tóth si podmaňuje svojich čitateľov práve jednoduchosťou a singularitou svojho umeleckého štýlu. Treba však pripomenúť, že v danom prípade práve jadrnosť a miestami aj slovná kontrastnosť významne graduje účinnosť umeleckého vyjadrenia. To sa týka aj vysúvania sémanticky kľúčových slov či slovných spojení na osobitný

¹³ TÓTH, J. *Dielo zv. 2. Próza*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2010, s. 18.

¹⁴ *Ibidem*, s. 22. – kap. *Božiu sluhu*.

riadok (sémantizácia formy – J. Lehár, 2005), čím sa zvyšuje sila reflexivity čitateľa (napr. v kapitolke *De profundis – Z hlbokosti*):

„Svetlo a tma.

Všade je Boh.

Všade si ty“¹⁵ (diabol – doplnila M. G.).

K pozitívam prózy *Človek Jób hovorí s diablom* treba pripočítať aj dimenziu gnómickej. Prozaik J. Tóth svoje analýzy o fenoméne diabla zhrnul na niektorých miestach do podoby biblických sentencií a maxím.

V súčasnej slovenskej literatúre už nenájdeme mnoho takých spisovateľov, ktorí by sa tak nástojčivo, presvedčivo a autenticky zasadzovali o trvalé hodnoty ako básnik a prozaik Jozef Tóth. Jeho tvorba v komplexnom oblúku komplementarizuje a zároveň i zúplňuje tvorbu predstaviteľov modernej slovenskej katolíckej literatúry s duchovnou intenciou.

Tvorba J. Tótha má nielen spirituálne dimenzie, ale aj antropologické, etické, estetické, teologické, náboženské, niekde aj historické (v románe *Spev košického tria* – o troch košických mučeníkoch v období reformácie), no čitateľov priťahuje hlavne axiologickými, gnómickými a aktualizáčnymi dimenziami. Práve svojou umeleckou kvalitou predstavuje skvost nielen v slovenskej literatúre, ale preráža si cestu aj do európskeho literárneho a recepčného kontextu, dôkazom čoho sú aj preklady jeho poézie (*Dielo zv. 2. Poézia*) i prózy do taliančiny, o ktoré sa zaslúžil Enzo Passerini. Spisovateľ Jozef Tóth – napriek svojmu krutému osobnému údelu či práve vďaka nemu – dokázal kreovať autentické umelecké diela, ktoré majú veľký potenciál na aktivizáciu a reflexivizáciu súčasných čitateľov, pretože svojimi posolstvami sýtia vyprahnutého ľudského ducha. Jeho diela vyhľadávajú tí, ktorí sa neuspokojujú s prvoplánovosťou, ale túžia po myšlienkovvej hĺbke i duchovnej výške.

Tvorbu Jozefa Tótha zaraďuje slovenská literárna veda do katolíckej moderny. Jozef Tóth je jej posledným reprezentantom. V roku 2015 sa dožil úctyhodných deväťdesiatych narodenín, no jeho kondícia ducha a slovnej kreativity je obdivuhodná. Je dobre, že po dlhých rokoch perzekúcií sa zaslúžene – vďaka vysokej múzickej kvalite – dostalo jeho dielo na svetlo sveta a vyvoláva výnimočný čitateľský ohlas. Treba pritom poďakovať aj fakt, v rámci fenoménu kontextovosti slovenskej a českej literatúry, že práve česká katolícka literatúra prostredníctvom jej niektorých predstaviteľov vykazovala značné ingerencie aj na slovenskú katolícku modernu, ako na to viac ráz upozornil slovenský literárny vedec Ján Gallik (2015).

Na záver možno konštatovať, že prozatórske umenie obidvoch predstaviteľov súčasnej slovenskej literatúry sa vyznačuje singularitou. Špecifiká ich autorskej dielne vyplývajú síce z diametrálne odlišných filozofických a poetologických východísk, avšak integračným gestom teopoetiky Jozefa Tótha a poetiky Edmunda Hlatkého – tak ako

¹⁵ Ibidem, s. 29.

umeleckej literatúry vôbec – je záujem o človeka a jeho hľadanie plnohodnotného zmyslu života.

Literatúra

- BAUMAN, Zygmunt: *Globalizace*. Praha: Mladá fronta, 2000.
- GALLIK, Ján: *Slovenská katolícka moderna v stredo európskom priestore*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015.
- GOMBROWICZ, Witold: *Proti poézii*. Levoča: Modrý Peter, 1995.
- HALVONÍK, Alexander: *Premeny. (Slovenská próza na rozhraní storočí)*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2004.
- HLATKÝ, Edmund: *Iní ľudia*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000.
- HLATKÝ, Edmund: *Sláva a tajomstvo*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001.
- HLATKÝ, Edmund: *Abraka dabraka*. Levice: Vydavateľstvo Koloman Kertész Bagala, 2008.
- SOUČKOVÁ, Marta: *P(r)ózy po roku 1989*. Bratislava: Ars Poetica, 2009.
- LEHÁR, Jan: *Studie o sémantizaci formy*. Praha: Karolinum, 2005.
- TÓTH, Jozef: *Dielo zv. 2. Próza*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2010.

doc. PhDr. Marta Germušková, CSc.

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 1, 080 01 Prešov – Slovenská republika
germuskova.marta@gmail.com

